

Opponensi vélemény

BAGI DÁNIEL:

Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században

című értekezéséről

A történetkutatás célja és értelme — ugyanúgy, mint a természettudományoké — a meglévő emberi tudás gyarapítása és elrendezése. Célja eléréséhez azonban a történettudós nem folyamodhat a vizsgált tárgy kísérleti előállításához és megfigyelés útján történő megismeréséhez, vizsgálatának tárgya ugyanis megismételhetetlenül elmúlt. Az ismeretet köztes eszközök — az ún. kútfők vagy források — igénybevételével kénytelen kimunkálni. Alapvetően két út áll előtte, melyek közül választania kell: vagy új, eddig más kutatók által még nem ismert tartalmú forrásokat von be a vizsgálatba (ez esetben maga is a szó szoros értelmében „felfedez”), vagy régen és általánosan ismert forrásokat magyaráz újszerű módon. A választás függ a kutató készségeitől és adottságaitól, de leginkább attól, amit a kutatók rendszerint forrásadottságnak neveznek, azaz az adott tárgyra vonatkozó, ismereteket hordozó források tartalmi és számszerű bőségétől vagy szűkösségétől. Az aligha is vitatható, hogy a 11. századi magyar történet forrásadottságai enyhén szólva sem rózsásak, s bár a 20. században az ismert forrásanyag repertórium szerű elrendezése mellett csekély mértékben növekedett is a 11. századról számot adó kútfők száma, utóbbiak további bővülésével jó okkal aligha számolhatunk. Ha vizsgálata tárgyául a korai magyar történet mélyebb megismerését tűzi a történettudós, szinte rákényszerül a rögzöttebb utat választani: az eddigiekhez képest a forrásmagyarázatot kell újszerű módszerek és szempontok segítségével elvégeznie, s ebben már nagy szerep jut az egyéni adottságoknak és készségeknek is.

Bagi Dániel akadémiai doktori értekezésében ez utóbbi, rögzöttebb utat választotta és járta. Miután az értekezés a 11. század második felének trónharcait vizsgálja, s célja a polgárháborúk hátterében rejlő általános okok feltárása és megértése, számot kellett vesse a szűkös forrásadottságokkal, s a mérleg az ő számára sem lehetett más, mint azt fentebb vázoltuk. Komoly nehézséget lát az értekező abban, hogy a trónharcokat alapvetően azonos politikai-teológiai nyelvet használó, ugyanakkor mind tartalmilag, mind terjedelmét tekintve szűkös elbeszélő forrásokból ismerjük, amelyeknek az alkotói — nem kizárt — ismerték is egymást vagy legalábbis egymás nézeteit. A forrásadottságok jelentette nehézséget a szerző újszerű módszertan alkalmazásával igyekszik ellensúlyozni. Egyrészt általános alapként tekinti azt a magyar középkorkutatásban Székely György által kidolgozott tételt, miszerint a három, nagyjából egyidőben életre kelő közép-európai feudális államalakulat (lengyel, cseh, magyar) korai története során szükségszerűen fejlődési párhuzamokat mutat. A szerző folyamatosan szembesíti a gondolatmenet előrehaladása mentén a cseh, a lengyel és a magyar történetírásban megfogalmazott állításokat, s bár ez az értekezés elején még terjedelmes szövegrészeket eredményező metódus a munka második felében némileg veszít a szerepéből, az eredményeket merőben meghatározza. Másrészt olyan, a korszerű német médiévisztikában kimunkált fogalmakat (*amicitia*, *divisio regni*, *discordia*, *deditio*, *designatio*, *imitatio regni*, *gesta militaria*, *Bekräftigungskronung* [202. o.] stb.) alkalmaz a történetek leírására és okainak feltárására, melyek újszerűvé teszik az érvelést és az eredményeket egyaránt. A cseh-lengyel historiográfia beható

ismerete és a német szakirodalomban való széles tájékozottság aligha lehet független a kutató felkészültségétől és képzettségétől, ezekhez járul — a szerző önvallomása által Gerics József munkáira visszavezetett — tradicionális forráselemző latin filológiai készség, melyre megtermékenyítőleg hatottak Bollók János elemző módszerei is.

Az eredmény arányos az igénybe vett eszközrendszerrel. Ezek különösen két vonatkozásban érdemelnek figyelmet: a 11. századi trónküzdelmek társadalmi okainak megértésében és az azokat leíró közel egykorú történetírás ábrázolásmódjának megismerésében. Annak ellenére ugyanis, hogy a '80-as évek tudományos vitái és az utóbbi negyedszázad kutatói munkálkodása sorra eredményeztek olyan új ismereteket, melyek révén a vizsgált korszak világát ma már jóval behatóbban ismerjük, Bagi Dánielnek a helyesen megválasztott módszertan révén sikerült a meglévő tudást gazdagító állításokat megfogalmaznia. Alapvető tézise, hogy a 11. század trónharcai hátterében a vezető réteg hagyományos viszonyainak átrendeződése áll. Míg ugyanis az archaikusabb társadalmi-politikai köteléket a dinasztia férfi tagjainak egyenlősége határozta meg (*amicitia*), addig az új viszonyok között a hierarchikus politikai rend vált mérvadóvá. A trón megszerzéséért folyt küzdelmeknek ezek szerint az új politikai rend kialakítása volt az oka és a célja. A magyar történetkutatásban nagy hangsúlyt kapott *ducatus* vizsgálata során rámutat a szerző arra, hogy a cseh-lengyel fejlődéshez képest a strukturális különbségek a meghatározóak, ebből adódóan leszámol a jelenséget korábban az államfejlődés szemszögéből vizsgáló szemlélettel is, s elképzelése szerint az érdekeltek nem a területet osztották fel — miként cseh és lengyel kortársaik tették —, hanem az egész uralt területre kiterjedő hatalmat magát. Ezek szerint amit a történetírók korábban a *ducatus* területének gondoltak, valójában nem lenne más, mint a Vazultól öröklődő hercegi magánbirtokok köteléke (134. o.). Kiemeli az önálvetés (*deditio*), az eskü és a gyámság szerepét a konfliktusok kitörésében és rendezésük megkísérlésében, leszögezi továbbá, hogy a vizsgált korszakban és területen nem alakult ki normatív értékű örökösödési rend, közben fontos különbséget tesz a *senioratus* és a *maioratus* fogalmai között. Behatóan vizsgálja a kor legfontosabb politikai terminusait (*consensus*, *designatio*), ezt követően pedig sorra veszi azokat az érvelési stratégiákat, melyek érdekében a közel egykorú történetírás a múltat formálta (*idoneitas*, *legitimitas*). Nagy szerepet tulajdonít a múlt ábrázolásmódjában a genealógiai fikcióknak, a koronázásban jogi aktust látó, 11. század végi szemléleti átalakulásnak és a hősi haditettek (*gesta militaria*) hangsúlyozásának. Ez utóbbiak eredőjéül a politikai fogalomrendszer gregoriánus átalakítását jelöli meg, s ennek hozadékeként a krónikafilológia területén is lényeges állításokat fogalmaz meg: az érvelésmódokat egyidejűnek és Kálmán-korinak állítja be (ezzel átrendezi a krónikarészek relatív kronológiáját is). Azt már most határozottan le kell szögezni, hogy az értekezés írója komoly célokat tűzött maga elé, s megállapításaival olyan hipotéziseket fogalmazott meg, melyeknek a jelentősége akkor is vitathatalan, ha történetesen az opponenst ellenvetések tételére ösztönzi is.

Nem utolsó az eredmények sorában a parallel összehasonlító vizsgálati módszer. Lényeges, hogy ennek során részletesebben és a különbségekre is tekintettel, pontosabban sikerült kidolgozni a parallel fejlődés koncepcióját, sor kerülhetett továbbá a *ducatus* elemzése révén a magyar historiográfia tézisei ideológiai összefüggéseinek és eredetének feltárására. Azt már inkább csak sajnálhatjuk, hogy az ábrázolás éppen azáltal vált némileg egyoldalúvá, hogy ennek érdekében lemondott az Árpádok későbbi konfliktusainak a vizsgálatba történő bevonásáról, azaz a kronológiai vertikumot feláldozta a szinkrón térbeliség oltárán. A vizsgálat felső kronológiai határát ugyanis a szerző a Kálmán-korra helyezi, feltehetőleg azon hipotézistől vezérelve, hogy ekkorra végbement a hierarchikus politikai rend kialakulása a dinasztiaán belül, az *amicitia* dinasztikus viszonyokat reguláló

korszaka véget ért, az új konfliktusok mögött már más, új tényezők keresendők. Pedig a 12-13. század magyarországi dinasztikus viszályai legalább olyan fontos tanulságokkal szolgálhattak volna — akár csak analógiaként —, mint az egyidejű földrajzi térben vizsgált párhuzamok (vagy ezek hiánya). Hogy csak egy-egy jellemző példát hozzak fel: Kálmán állítólag törvénytelen gyermekének, Boricsnak a történetéhez fontos párhuzamot nyújt az a — mondhatni: dübörgő, hovatovább tettelegességgig fajuló — propaganda, mellyel IV. Béla igyekezett elhíttetni a világgal, hogy féltestvére, (Utószülött) István herceg törvénytelen származású, azaz nem jogosult az Árpádok örökségére. A dinasztiaiából való kitasztás (az érzelmi-politikai kötődés egyenlőség alapon történt [= *amicitia*] felszámolása?) mindenesetre sokkal hatékonyabb módja lehetett az érvelési stratégiáknak, mint a dolgozatban taglalt többi, a csorbát szenvedett legitimáció megteremtésére irányuló argumentáció. Ugyanígy IV. Bélának és István fiának a polgárháborúba torkolló viszálya mögött — bár pontos okait nem ismerjük — felsejlik a trónörökösödés és a területmegosztás közötti összefüggésrendszer. A dolgozatíró az értekezés több helyén szerencsés módon eltávolodik a formalisztikus jogi szemlélettől, és a szereplők személyes érdekeit veszi szemügyre, e tekintetben a későbbi korszakban megnyilvánuló dinasztiai belüli személyesség talán ugyanannyira „modellértékű” lehetne, miként a kortárs dinasztiai konfliktusai.

Az általam jobb híján 'archaizmusnak' nevezett szemléleti keret jelentőségére Koszta László értekezésének bírálatában mutattam rá, jelen értekezés meghatározó és nagyra értékelendő eleme e tekintetben az ókorból örökölt *amicitia* fogalmának központi jelentőséghez juttatása. Más kérdés, hogy nagyobb meggyőző erővel rendelkezne ez az elemzési szempont, ha nem csak a vélt vagy valós történésekből elvonatkoztatott fogalomként, hanem mint *terminus technicussal* is találkozoznánk vele a kútfőkben. Úgy látom azonban, hogy a sokat vitatott 'gnieznói jelenet' kivételével a kifejezés nem jelenik meg az archaikus viszonyokat leíró forrásszövegekben, ott pedig — ha elfogadjuk a hitelességét — vitathatatlanul a *renovatio*s program antik-utánzásának keretei között ötlük szembe, s külkapcsolati-politikai tartalommal rendelkezik. Ennek természetszerűleg ellene vethető, hogy a források már az új, gregoriánus politikai-teológiai nyelven szólnak, de vajon annyira következetesen tartózkodnak a régies nyelvezet használatától, hogy szerzőik/összeállítóik még csak el sem szólják magukat? Fontos továbbá szövé tenni, hogy Engel Pál a szabadság-fogalom, Koszta László az egyházszervezet tekintetében hangsúlyozta, hogy nem szerencsés a 13. század immár teljesen ki- és átalakult szemléleti-szervezeti kereteit a 11-12. század viszonyaira visszavetíteni és azokkal leírni a korai viszonyokat. Ha helyesen látom, Veszprémy László újabban ugyanezt a szemléletet képviseli a krónikakutatásban. Kérdés tehát, hogy a dinasztikus viszonyrendszer átalakulásában ennél jóval korlátozottabb időintervallummal (tulajdonképpen félszáz esztendővel) szükséges-e számolni, azaz: az *amicitia* korszakának valóban leáldozott-e Kálmán uralkodása idején? A rokonszenves szemléletmód meggyőzőerejét ugyanakkor meglehetősen gyengítik a *ducatus* „működ(tet)ésére”, az „Árpádok által működtetett hatalommegosztási rendszerre” (pl. 123., 135-136. o.) utaló, a modern szisztematikus szemlélet visszavetítését sugalló kifejezések.

Részint a korszerű német, részint az angolszász középkorkutatás dolgozta ki a konfliktuselemzés és a szimbolikus kommunikáció (203. o.) módszertanát, ezek az egész előttünk fekvő értekezés témáját meghatározzák. Igaz ugyan, hogy mindkettő eredetileg a késő középkor-kora újkor forrásadottságaihoz igazodott, mindazonáltal izgalmas lehetőséget nyújtanak a korai dinasztikus konfliktusok lefolyásának és a rendezési kísérletek módzatainak megértéséhez. Míg a konfliktuselemzés elemei a szöveg alapszövegét alkotják, a szimbolikus kommunikációból adódó lehetőségekkel még akkor sem mindig él az értekezés írója, amikor azok magyar historiográfiai előzményekre támaszkodnak: különös zavar jelenik meg e tekintetben a királyi-hercegi jelvényváltás

és a kard szerepének tekintetében. Gerics azért helyezte a 92. krónikafejezet írójának működését a 11. század második felére, mert az még a régi formanyelvet beszélte, míg az 1074 utánra keltezett író már a hercegség jelképeként tekintett a koronára, a Kálmán-kori törvény szövege pedig a kardot a királyi büntetőhatalom jelvényeként állítja elénk. Mivel alig hihető, hogy a hercegi korona mint rangjelző elhomályosította volna a királyi hatalmi szimbólum szerepét és jelentőségét, fel kell tételezni, hogy a váltás hátterében ugyanaz a folyamat ismerhető fel, mint a *corona et regnum* fogalompár kialakulása mögött, azaz a korona királyavatásban betöltött jelentőségének megszilárdulása, s ebbe a sorba kellett illeszkedjék a kard is, hisz mások is hordtak a korban társadalmi szerep- vagy rangjelzőként ilyen fegyvert. E tekintetben az sem ártott volna, ha a *corona* elvonatkoztató kifejezése mellett figyelem irányul az azt hordozó *rex* konkrét fogalmára is. A disszerens ugyan egy helyen (143. o.) azon meggyőződésének ad hangot, hogy az istváni Intelmek „előtted uralkodó királyait” Szűcs Jenőnek „sikerült tisztázni”, Kapitánffy István azonban később okkal vitatta Szűcs értelmezési kísérletét, és rámutatva a *mores* és az *edictum* ellentétére feltárta a *rex*-fogalom átalakulásának folyamatát. Eszerint az Intelmek korábban uralkodó királyai valóban a pogánykornak a szokásjogra mint társadalomszervező normára tekintő fejedelmek, akiknek a követésétől csak akkor szükséges az uralkodóknak eltekintenie, ha szokásjuk ellentétbe kerül a keresztény királyi étosszal. Kapitánffy számos példával szemléltette, hogy a *rex* jelentése ugyanolyan folyamat eredményeként szűkült le a széles értelmű 'uralkodó' jelentésből a szűk és kizárólagos 'keresztény szertartás keretében felkent és megkoronázott király'-ra, miként a királyavatás konstitutív tényezője lett a koronázás — tegyük hozzá: mindkét fogalomfejlődés a 11. század végére teljesedett be. A Nagylegenda 1083 k. már kitűzte a történetértelmezés új korszakhatárát István király 'koronázásában', az új szemléletet azonban csak Hartvik érvényesítette a *rex-dux* fogalompár kettősségének megteremtésével — igaz: ő a grammatikatanár könyörtelenségével vitte ezt keresztül. Az tehát aligha is vitatható, hogy a *corona et regnum* fogalompár megszületése Kálmán korában az új (gregoriánus) idők új jele, a *corona* hangsúlyozása azonban a királykenő szertartás rendjében megszilárdult konstitutív szerepére (azaz a királylándzsa fokozatos háttérbe szorulására) is visszavezethető, nem kizárólag és kényszerítően valamiféle újszerű gregoriánus legitimitás-fogalomra. Jellemző mindenesetre a koronázás korszakos jelentőségének kiemelése az 1083 k. íródott Nagylegendaiban és ezzel párhuzamosan a hercegi rangjelző diadém megjelenése a mogyoródi jelenetben (1074).

A *ducatus* újszerű értelmezése választ ad többek között arra a kérdésre, hogy a kortársi cseh-lengyel modell szerint miért is nem került sor a 12. században a magyar hercegség területi önállósulására és megszilárdulására. Ennek oka többek között az is — több alkalommal is visszatérően hangsúlyozza az értekezés írója —, hogy a „karoling-ottonianus királyság” intézményi teljessége kizárólag az Árpádok monarchiájában épült ki, hiányként jelentkezett a szomszédos államokban csakúgy, mint a hercegi hatalommal kapcsolatban. Az értelmezés alapja, hogy elutasítja a Györffy és Kristó elméletét egyaránt meghatározó „állammodell”-szemléletet, s helyette bevezeti a „hatalmi kompetenciák” fogalmát, az Árpádok valójában ez utóbbin osztoztak volna meg, a forrásokból ezért nem sejlenek fel a hercegség területi kontúrjai. A kérdés csak az, hogy a szerző nem került-e szándéka ellenére is közel egy platformra e tekintetben Györffyvel. A neves Árpád-kor kutató ugyanis nem állította, hogy a *ducatus* 1048-ban elénk kerülő — ti. területi — formájában támaszkodott volna korábbi előzményekre. Györffy úgy képzelte ezt is, mint a vármegyét: ahogy annak esetében is feltételezte a személyi kötelékek (ti. a nemzetségek) territoriális formára való átváltását (nemzetségi kötelék → szállásterület → vármegye), ugyanezzel számolt a *ducatus* létrejöttében is: a nomád korban a segédnépek élén álló trónörökös hatalma váltott területi (esetleg határvédelmi?) formára. A Gerics-Kristó vitának pusztán azon tény hangsúlyozásával történő feloldása, hogy ti. a cseh és lengyel

viszonyok között sem került sor korábban hatalommegosztásra (73. o.), legalábbis nem kielégítő. Ugyanakkor — számomra egyáltalán — nem világos, mi is pontosan a különbség a vármegyéket átfogó területi hercegség és a herceg emberei általi igazgatás között (76. o.)? Eszerint a vármegyékben ill. a *missusi* intézményben a királyi és a hercegi hatalmi apparátus egymással együttműködve vagy egymás árnyékában tevékenykedett? Kérdésként merül fel az is, állt-e a korabeli absztrakciós készség olyan fokon, hogy a hatalom elvont fogalmának megosztásáról gondolkodhattak volna? A dolgozatíró széles szempontrendszer alapján sorra veszi mindazon tényezők (hatalmi és egyházi központ, udvartartás és hatalmi apparátus, katonai funkció, pénzverés, adományrendszer) vizsgálatát, melyek valamilyen módon segíthetnek a *dux* hatalmának leírásában. Ezen közhatalmi tényezők *ducatus*-sal kapcsolatos értelmezésére meggyőző módon az *imitatio regni* fogalmát javasolja. Fontos elem lenne ebben a fogalomkörben az uralkodó és a herceg által közösen tett adomány. Csakhogy a százdi alapítólevél (1067) érvként felhozott helye ezt semmiképpen nem támasztja alá. Ott ugyanis egyrészt a tized adományozásáról van szó, erről pedig, vagy ennek a huszadáról a püspökön kívül csak és kizárólag az uralkodó rendelkezhetett. De még ennél is súlyosabban esik a latba, hogy a *cum Magno duce et duce Ladislao* társhatározókat az eddigi kutatás a kérelmezésre és nem az uralkodói tevékenységre vonatkoztatta: Váczy Péter Géza és László hercegek szerepében a tanácsi közbenjárás korai példáit látta (679. jz.). Ugyanígy nem találó a Dávid *dux* adományára történt hivatkozás sem (123.o.), mert Dávidról maga az értekező is állítja, hogy nem kapott területi hatalmat, a *dux* cím csak mint a dinasztia férfi tagját illette meg. Az lehet, hogy a *ducatus* nem területi intézmény, hanem egymást követő dinasztikus egyezségek sora (61. o.), Koppány *ducatusa* azonban — nem kizárt — pusztán fordítástechnikai kérdés (emlékezzünk csak Hartvik püspök különös vonzódására a *rex-dux* megkülönböztetés iránt). Itt kell megjegyezni azt is, hogy természetesen István idézett törvénycikke (153.o., 26-27. tv.) a levírátusról egy szót sem szól, a hely ilyesfajta túlértelmezésétől mindenképpen óvni. A pénzverés dolgában nem számol az értekezés írója azzal a szakirodalomban felmerült lehetőséggel, hogy Géza herceg pénzverése maga is a király provokálását célozta volna. A püspöki székhelyek ill. az egyházi központok hatalmi támaszpontként való felhasználásáról Koszta László értekezésében és cikkeiben olvashattunk nemrégiben figyelemre méltó okfejtéseket. A formális felosztásuk — úgy lehet — tényleg nem történt meg, de az élükön álló főpap vagy apát lojalitása azonban feltehetőleg határozott kötődést jelentett az intézménynek a dinasztia egyik vagy másik ágához. Megjegyzendő továbbá, hogy a Gellért legenda 12 ill. az István legenda 10 püspökségére való hivatkozás (97. o.) szintén nem szerencsés, mert az előző maga tünteti fel az apostolok számának modelljét, mint amire az alapító király törekedett, de végül elérnie nem sikerült neki, utóbbi esetében pedig bizonyos a pseudo-isidori modell (attól függetlenül ugyanis, hogy a nevezetes joggyűjtemény István törvényeire gyakorolt hatásának elméletét Mikó Gábor meggyőző érveléssel gyöngítette, a *collectio* használata I. Géza korában tárgy- és tényszerűen bizonyítható, a legendaíró pedig ekkor kellett működjön). A képet apróságok is árnyalják. Bihar pl. az idézett forráshelyen nem *confinium*, hanem *civitas* (=vár), aminek a *confinium*-án (=megyéjén) van valami (85. o.), s a Szabolcsi Zsinat kapcsán — még ha nem is nagy meggyőző erővel — szóba került a mai Pusztaszabolcs is (Varga J.). Annak vizsgálata, hogy László a Szt. Egyed-kultuszt miért is nem a *ducatus*-ban alapozta meg, kronológiai nehézséggel bír: László királyként szembesült a fiúörökös hiányából adódó következményekkel. A magam részéről a Szt. Margit kultusz hátterében többek által sejtetett sárkány motívumot teljességgel a történetírói spekuláció számlájára írom [128.o.], csakúgy, mint a dömösi alapítás hátterében spekulatív eszközökkel feltételezett birtokügyletet [173. o.], éppen ezért Caritas apáca allegorikus értelmezését a dolgozatíró részéről szellemesnek ugyan, de kellő alappal nem bírónak látom (196-197. o.). A hatalom felosztását illető elemzési szempontrendszer az abból kimaradó személyek még csak-csak, a bizonytalanok bevonása azonban módszertanilag kérdéses, hovatovább irónikus (158-162. o.). Az új koncepció — nem vitatom — tetszetős és kerek, nyomában azonban több a nyitott kérdés, mint

annak előtte. Ezen csak a kérdésnek a jelenleginél jóval mélyrehatóbb, a kutatástörténetben felmerült érveket egyenként mérlegre tevő és szükség esetén cáfoló, az esetleg felmerülő ellenvetésekkel is számoló további elemzés segíthetne.

Az elemzés egyik központi jelentőségű szempontja a *consensus* kérdése, ez ugyanis Gerics Györfy téziseire megfogalmazott kritikája óta megkerülhetetlen problémája a trónharcok kora ábrázolásának. E tekintetben részint Vazul története, részint a Várkonyi találkozó krónikabeli leírása érdemel figyelmet. Vazul kapcsán Marczali óta figyelem irányul az egykorú altaichi évkönyvíró azon megjegyzésére, miszerint a megvakítás oka az egyet nem értés volt (ti. feltehetőleg Péter jelölésével). Mivel a *consensust* az utólagos ellenállás kiküszöbölése eszközének tekintették, érvényessége nem függött megszerzésének erkölcsi megítélésétől. Míg Gerics azon meggyőződésének adott hangot, hogy Vazultól a *consensust* szemevilága elvételével kényszerítették ki, az előttünk fekvő értekezésben ez büntetéseként jelenik meg (168. o.), ami felveti a kérdést: vajon mi értelme lehetett egy utólagos megtorlásnak? A várkonyi találkozó ügyében a történetnek az értekezésben adott magyarázata ugyan lehetséges, miszerint a szereplők egyenlő felekként találkoztak, az azonban már nem, hogy megalapozott érvelés nélkül a szerző vitatja a krónikafejezet valóságtartalmát (185. o.), amivel valójában Kristó „folklorisztikus történet”-magyarázatához kerül közel. Nem számol továbbá a „mások azt mondják” kitétel jelentőségével, ami kényszerítő erővel bír abban a tekintetben, hogy a két egymást követő krónikafejezet ugyanazon történetnek — hagyományos értelmezés szerint a *consensus* kicsikarásának — két különböző értelmezését meséli el (185-186. o.). A *consensus* elmaradása ugyanakkor aligha tette volna lehetetlenné Salamon trónra emelését — miként a dolgozatban szerepel —, nem egy olyan eset ismeretes ugyanis a forrásokból és a szakirodalomból, amikor „folytatólagos választásra”, azaz az egyetértésüket megtagadók változatos eszközökkel történt utólagos meggyőzésére került sor (196-197. o.). Ugyanígy a *designatio* elmaradása sem lehetett akadálya a trónra jutásnak, ez ugyanis mindenekelőtt az erőviszonyoktól függött (250. o.), a kijelölésnek az utólagos érvelésben — adott esetben az alattvalói ellenállásban — juthatott nagy szerep. Az alattvalói „választás” hiányolása Béla, Géza és László esetében ily módon nem megalapozott, a *consensus* ugyanis nem korlátozódott az uralom átadására, többek között pl. az írott törvények szentesítéséhez is szükségeltetett. Lászlóval kapcsolatban pedig kifejezetten azt írja a krónika, hogy az alattvalók kérésére vállalta a kormányzást (257. o.). Végezetül a várkonyi történetnek Kálmán-kori interpolációvá minősítése a jelenleginél legalábbis részletesebb érvelést kívánna, ha meggyőzőre törekszik (238. o.). Az eskü-esküszegés fogalmi ellentétpár bevonása az események értelmezésébe, túlhajszolása azonban veszélyekkel jár. Kálmánnak és Álmosnak egyenként két-két olyan esküt tulajdonít a szerző, melyekről a források egyáltalán nem szólnak, majd ezek megszegését teszi meg az események mozgatórugójául. Ez ebben a formában spekulatív eljárás, már az sem teljesen világos, hogy a *magna dilectió*ból hol is következne az eskü ténye (196-197. o., 204. o.)?

Néhol az okfejtés túlértelmezésen apszik, máskor meg épp amiatt botlik, hogy nem kap kellő teret a háttérismeret kifejtése. Előbbire példa, hogy Kálmán Szt. István sírjánál fogadta volna III. Boleszlávot, ez a forrásszövegből ugyanis nem derül ki, csak annyi, hogy a lengyel uralkodó zárandoklata Szt. Egyedhez és Szt. Istvánhoz irányult (102. o.). Ugyanilyen módon P. mester nem megteremtette, csak rögzítette a dinasztikus eredetmondát (270. o.). Az utóbbira különös következtetések hozhatók fel: Dömös újra adományozása miért is feltehető, ha eredetileg is Álmos örökölt hercegi birtoka volt (102. o.)? Ha a krónikaszcöveg Salamon képességeit dicséri, miből is következik, hogy valójában el akarta vitatni őket az író – de nem lehetett könnyű dolga (315. o.)? Mi alól is kellett rehabilitálni Szt. Lászlót, mik is voltak a „mogyoródi csatában tanúsított vitatható érdemei”? (320. o.).

A dolgozat tetemes része a múltformálás korabeli eszközére, azaz a krónikafilológiára összpontosul. A dolgozatíró e tekintetben leszögezi határozott alapállását: számára — főképpen a legitimációs célzatú eszmeáramlatok kérdésében — Kristó Gyula érvelése volt meggyőzőbb a nevezetes vitából, ugyanakkor önálló, saját elemzésén alapuló állításokat is megfogalmaz. Ilyen többek között az a véleménye, miszerint Béla András általi örökösül történt kijelölése későbbi trónrakerülését legitimálni szándékozó fikció lehet (232. o.). Nem szerencsés ugyanakkor a krónikás beszámolók tartalmának folytonos relativizálása, a krónikaszövegnek valamiféle olyan szövegegyvelegként való bemutatása, amiről azt sem lehet tudni, hogy egyik vagy másik rész egyáltalán benne volt-e (80. o.), mert ezzel saját érvelését is gyöngíti. Különösen durva leegyszerűsítés „a 11. század második felétől folyamatosan bővülő, illetve utólagosan megváltoztatott, interpolált és minden egyéb módon csonkított, kibővített, eltorzított szövegeket tartalmazó krónikakompozíció”-ról beszélni — mert ennyire azért nem rossz a helyzet (18. o.). A disszerens állásfoglalása az *idoneista-legitimista* vitában tiszteletre méltó, felvet azonban egy módszertani problémát, amikor ti. a legitimitás hiányát az illegitimitásra egyszerűsíti, túllépi az értelmezés módszertanilag megengedett határait. A két dolog ugyanis ugyanúgy nem feleltethető meg egymásnak, miként az alkalmassági érvelés sem feltételezte ellentétpárként a alkalmatlanságot (ld. a Salamon vitézsége mellett érvelő szöveghelyeket). A két érvelésmód ugyanis egyaránt a valamilyen okból csorbát szenvedett legitimáció utólagos megteremtését célozta, s fogalmi összemosásuk a legitimációval magával helytelen. Mivel ezek sajátos szempontrendszeren alapuló utólagos érvelésmódok voltak, már Kristó részéről is kételyt ébresztő eljárás volt a történeti vagy politikai aktualitásokból (alkalmassági jegyek megléte vagy hiánya, politikai körülmények stb.) elvonatkoztatott (=absztrahált) következtetéseket levonni a két eszmeiség korszerű érvényességére vonatkozólag. A kutatás szöveghelyekre alapozó iránya ugyanakkor két tényezőből indult ki: a Hartvik-legenda Salamon bűnével kapcsolatos szöveghelye ti. arra utal, hogy Kálmán idején az *idoneista* felfogás volt korszerű, valamint Kálmán korábbi püspök mivolta maga is ezt erősítette. A végpont kérdésében ez az érvelés is a valós viszonyokból indult ki: III. István alatt alakult ki olyan politikai szituáció, melyben a király érdekeit a nagykorú nagybácsikkal szemben védelmező krónikás csakis a legitimitás elemeinek hangsúlyozására, közülük is leginkább a *designatióra* alapozhatta érveit. Az alkalmasság ugyanis a Karoling-kortól fogva a teológia nyelvén megfogalmazott elvárásokat, belső tulajdonságokat (~ erényeket) kért számon az uralkodón, testi-fizikai jegyek kezdetben egyáltalán nem játszhattak szerepet megítélésében (ellenkező esetben II. Béla ugyan hogyan is kerülhetett volna trónra?, pl. 168. o.). A 12. század szellemi mozgalmának, amelyet gyakran a 12. századi reneszánsz kliséjével írnak le, nem kis szerepe lehetett a szemlélet fokozatos megváltozásában. Kétségtelen ugyanis, hogy a két érvelésmód kiegyenlítődése bekövetkezett, de ez nem a Kálmán-kor szövegeiből mutatható ki, hanem az 1192 táján íródott László-legendából, mely egyébként fontos tanúbizonysága a 12. századi *gesta* szövegállapotának is. Azaz a vonzó testi jegyek hangsúlyozása akkor tűnik fel az érvrendszerben, amikor a két érvelésmód nivellálódik, végül éppen kioltja egymást: nem lehet véletlen, hogy 1205 után már nem találkozunk a problémával, a skolasztika és a római jog a hatalom jogosságát már más eszközökkel igyekezett bizonyítani. Bizonytalannak látom az *idoneitas* értelmezését annak ellenére is, hogy gondolatmenet végül Kálmán krónikás leírásával kapcsolatban nem a fizikai alkalmasság hiányára, hanem plauzibilis módon az erkölcsi hiátusra fut ki (193-195. o.). Más helyütt ugyanakkor Kálmán testi hábjáról azt olvassuk, hogy eleve lehetetlenné tette volna trónralépését (250. o.). Részletesebb elemzés és érvelés hiányában végképp nem világos előttem, Kálmán miért is tekintette volna „mindenképpen” legitimitáson alapulónak (266. o.)? Az értekezés írójának filológiai eljárásai ettől eltekintve általában helytállóak. A nándorfehérvári osztozás újszerű értelmezése megalapozott, a romlott krónikahely könnyebb olvasatát nyújtó Thuróczytól Mályusz kétségtelen krónikakutatói tekintélye ellenére is valóban tanácsos tartózkodni (186-188. o.). A 79. krónikafejezet értelmezése is megalapozott. Mindamellet szavak és kifejezések korszerűségét ma már nem tanácsos pusztán Du Cange

*glossarium*ára alapozni (302. o.), s az irodalmi ábrázolásmód korszerűségére történő axiomatikus hivatkozás is olyan, mint a C₁₄-es szénizotóp alapján végzett keltezés: ötven esztendőnél jóval nagyobb is tévedhet (306. o.), a 88. fejezetet a Kálmán-korba helyező „utalásrendszer”-t sem ártott volna részletesebben kifejteni (53. o.).

A megfogalmazás értekező prózáját két tekintetben szóvá kell tennem. Egyrészt nagy számban találunk benne germanizmusra emlékeztető kifejezéseket (pl. a többször is előforduló „szembenállások” [253., 275. o.], egyházközpont [99. o.], világrendfelfogás [149. o.], „hatalmi- és birtokpozíciók” [173. o.], stb.), másrészt zavaró, az érvelés komolyságát is veszélyeztető kiszólásokat (Vazulidák [271. o.], listavezető [20. o.], be volt kódolva [132. o.], torzsalkodás [149. o.], distanciával szemlélni [153. o.], családtervezés, váltottak [163-164. o.], gőzerővel [173. o.], „királyválasztási casting” [207. o.], kitaláció [216., 273. o.], helyzetbe hozni [230. o.], többfordulós pengeváltás [255. o.], Karolingok oldalán állt, vetettek be [266. o.], „biológiai felesleg” [324. o.], menedzselés [329. o.], szeniorális [238. o.] — ezek még idézőjelbe téve sem állják ki a komolyság próbáját) és ironikus megfogalmazásokat (158., 243. o.): mindez szóban talán elfogadható, írásban azonban lerontja a szervezett szöveg értékét. Továbbá az értelme(ze)tlen, definiálatlan vagy félreérthető kifejezések sem szolgálják a világosságot („kultikus vonzódás”, szövegrengeteg [19. o.], „szakrális alapítás” [120. o.], eredeti szövegrészek [122. o.], „földrajzi törésvonalak mentén” [133. o.], „nyilvánvalóan később keletkezett krónikafejezet” [158. o.], „recens magyar szövegkiadás” [229. o.], „naturalisztikus eszközökkel vívott párviadal” [304. o.], explicit forrás [321. o.]). Olyan kifejezések általános értelmű használata sem tanácsos, melyek a magyar szakirodalomban időközben már sajátos értelmet nyertek (pl. központi funkciót betöltő pontok, centrális helyek [84., 91., 109. o.]), s nem szerencsés elérhetetlen történetírói vágyak megfogalmazása sem („jó lenne tudnunk”, 82. o.; „végre meg nyugtató eredmény” [74. o.], „végleges ítélet” [139. o.]). A 100. oldalon olvasható bonyolult fogalmazat sok mindent sűrít egy mondatba, de a világossága kárt szenved („a király és a herceg együttműködése eredményeképp ...”). A „normatív jog” leszűkítése az írott, dekrétális jogra félrevezető, a szokásjog ti. ugyanennyire — ha nem még inkább — normatív volt (142., 245., 246. o.). Az „elit” gyűjtőfogalom, többes számú használata csak korlátozott mértékben elfogadható (182., 243., 254-255., 269. o.), az „ilyetén” (pl. 267. o.) módhatározóként való alkalmazása azonban megengedhetetlen, a *dramatum personae* fejezetcímet pedig egyszerűen nem értem. Kinnamossal (215. o.) és Prágai Kozmával (261. o.) kapcsolatban a „papírra vetette” képzavar, de tudtommal Cincinnatust sem az ökor szarvától, hanem a fogat másik végéről, az eke szarvától szólították az állam élére (*Cincinnatus ab aratro*) (213., 259. o.).

A fentebbiekben — opponenstől éppenséggel elvárható módon — az ördög ügyvédjének szerepébe helyezkedve az értekezés azon téziseit vettem sorra és vizsgáltam meg, melyek vitára ösztönöztek, kételyeket ébresztettek bennem vagy éppen nem eléggé voltak meggyőzőek számomra. Azt azonban bírálatom végére kellett hagynom, amire már a bevezetőben is utaltam: a disszertáció jelentősen gazdagítja a rendelkezésre álló történeti tudást, benne a szerző saját önálló kutatási eredményeit fogalmazza meg, újszerű koncepciót vázol fel, módszertani szempontjai a továbbiakban minden bizonnyal megtermékenyítőek lesznek középkortörténetírásunkra. A témát, a 11. századi trónharcok elemzését monografikus igénnyel dolgozta fel, elemzései rendszerint logikusak, következtetései beláthatóak. A dolgozat kiemelendő erényének látom, hogy a korszerű külföldi mediévisztikai kutatásból nem pusztán egyes fogalmak átemelésére és adaptálására tett kísérletet, hanem a fogalmak együttesét hálóként vetette ki a korai magyar történelem legfontosabb kérdéseinek hullámaira, s amit fogott, éppenséggel nem kevés: összességében újszerű képet sikerült alkotnia az események és korabeli leírásuk háttérében rejlő okokról és összefüggésekről, feltárta a szereplők

cselekvésének eddig figyelemre nem méltatott mozgatórugóit (*amicitia*, eskü, esküszegés, királyi gyámság stb.) és alapos elemzések révén egy sajátos korszakhatárt munkált ki a dinasztikus belső viszonyrendszerrel kapcsolatban. A munka azon értekezések sorába illeszkedik, melyek újabban tendenciaszerűen hangsúlyozzák, hogy a közép-európai régióban a magyar modell közelítette meg stabilitásban, reguláris körülményeiben (Koszta L., F. Romhányi B.) és immár a politikai rend tekintetében is (Bagi D.) a leginkább az ideáltípust: a Karoling-ottoniánus mintát (135. o.). A dolgozat felvetései vitákra ösztönöznek, az álláspontok mind világosabb kifejtése végül elvezet majd a tisztánlátáshoz. Az értekezés gyengeségeit nagy erények ellensúlyozzák, ezért őszintén ajánlom a munkát a tisztelt bíráló bizottság figyelmébe, s javaslom Bagi Dániel részére a tudomány doktora akadémiai cím odaítélését.

Budapest, 2015. október 27.

Szovák Kornél